

Moku Ka Pawa

Na Māhealani Kobashigawa
lāua 'o Keoni Kelekolio
Kaha Ki'i 'ia na Kalani Pe'a

Moku Ka Pawa

Na Māhealani Kobashigawa
lāua 'o Keoni Kelekolio
Kaha Ki'i 'ia na Kalani Pe'a

Kuleana Kope © 2003 na ka Hale Kuamo‘o
Ka Haka ‘Ula O Ke‘elikōlani, Kulanui o Hawai‘i ma Hilo

Nona nā kuleana a pau
‘A‘ole e hana kope ‘ia kēia puke a i ‘ole kekahi hapa o kēia puke,
ma nā ‘ano like ‘ole a pau me ka ‘ae ‘ole ma ka palapala
o ka mea nona ke kuleana

ISBN 0-9741580-0-3

Pa‘i ‘ia e ka Hale Kuamo‘o a me ka ‘Aha Pūnana Leo ma o ke
Ku‘ikahi Kulanui o Hawai‘i me ke kālā ha‘awina na ka ‘Oihana
Ho‘ona‘auao Pekelala no ka Ho‘ona‘auao ‘Ōiwi Hawai‘i.

Ho‘opuka ‘ia e ka
Hale Kuamo‘o - Kikowaena ‘Ōlelo Hawai‘i
Ke Kulanui o Hawai‘i ma Hilo
200 West Kāwili Street
Hilo, Hawai‘i 96720-4091
hale_kuamoo@leoki.uhh.hawaii.edu

No Makali‘i, No Mānaiakalani a No Māui, he mau mo‘olelo ku‘una i
‘ohi a hakuloli ‘ia na Māhealani Kobashigawa lāua ‘o Keoni Kelekolio.

No Humu, No Keoe a No Ikaika, ua pa‘i mua ‘ia ma ka Nupepa Kuokoa
a hō‘ano hou ‘ia na Māhealani Kobashigawa lāua ‘o Keoni Kelekolio.

No Makali‘i, ua kākau ‘ia ka ‘ōlelo ho‘olauna e Kēhaulani Pu‘u.

Ho‘okele ‘ia na Keiki Kawai‘ae‘a
Loihape ‘ia na Keoni Kelekolio
Kaha Ki‘i ‘ia na Kalani Pe‘a
Hakulau ‘ia na Kaulana St. Clair

Papa Kuhikuhi

‘Ōlelo Mua	<i>i</i>
No Makali‘i	1
Papa Wehewehe Hua‘ōlelo	7
No Ikaika	9
Papa Wehewehe Hua‘ōlelo	14
No Humu	15
Papa Wehewehe Hua‘ōlelo	20
No Keoe	22
Papa Wehewehe Hua‘ōlelo	26
No Mānaiakalani	29
Papa Wehewehe Hua‘ōlelo	37
No Māui	39
Papa Wehewehe Hua‘ōlelo	46
Papa Kūmole	49

‘Ōlelo Māua

E nā makamaka pūlama mau i ka ‘ōlelo makuahine e noho mai nei mai kaulana a ka Lā i Kumukahi a i komohana a ka Lā i Lehua, welina me ke aloha.

‘O ka Lā ka mea e mālamalama ai ke ao; mahalo ‘ia kona mālamalama, ‘o ia kekahi mea nui ma ko kākou ola ‘ana. ‘O ka mālamalama, ‘ōlelo ‘ia ua like ia me ka na‘auao, a ua laha ia mana‘o i loko o nā mele a me nā ‘ōlelo no‘eau. Eia na‘e, pehea ho‘i ka wā loa‘a ‘ole o ka mālamalama? He aha ka mana‘o ku‘una Hawai‘i no ka pō?

Ma ke mele ko‘ihonua ‘o ke Kumulipo, ‘ōlelo ‘ia ē ma kinohi, he pō wale nō, a he pō wale ho‘i. Mai loko mai o ka pō i puka mai ai nā mea a pau: ‘o nā akua ‘oe, ‘o ka Honua ‘oe, ‘o nā mea ola ‘oe, a ia mea aku, ia mea aku. He āiwaiwa maoli nō ke ‘ano o ka pō!

‘O kekahi mana‘o o ka pō, ‘o ia ka mea ma‘amaui iā kākou, ‘o ia ka wā loa‘a ‘ole o ka mālamalama o ka Lā ma waena o kona ‘aui ‘ana aku ma ke Komohana, a hiki i kona puka hou ‘ana a‘e ma ka Hikina. ‘Ōlelo ‘ia, ‘o ka pō, he wā ia no nā akua a me nā ‘uhane, a ‘o ia nō ho‘i ka wā i ‘ike ‘ia ai ka moe‘uhane. He mea nui ka moe‘uhane ma ka mo‘omeheu Hawai‘i, no ka mea, ma nā moe‘uhane e ‘ike ‘ia ai nā hana a hanana e hiki mai ana. Ua no‘ono‘o nui ‘ia nā moe‘uhane a nīnau aku nā kānaka “He aha ka puana o ka moe? He aha ho‘i ka hō‘ike a ka pō?”

He mea nui nō ho‘i ka pō ma kekahi mau ‘oihana kanaka. No ke kanaka kilo hōkū, ‘o ka pō ka wā e akāka mai ai nā hōkū o ka lani a e nānā ai ‘o ia i nā ‘ōuli e ola a make ai. Ma ka nānā ‘ana i nā

hōkū i ho'okele 'ia ai ka wa'a ma ka holo 'ana ma ka moana lipolipo i waena o nā pae mokupuni o Polenekia. 'O ka pō kekahi mea nui i nānā 'ia ma ka mahi'ai a me ka lawai'a. Nānā 'ia ka pō no kona 'ano kūpono a kūpono 'ole paha i kekahi hana.

'O ka 'ike a me ka na'auao kekahi mea nui ma nā 'oihana o ke kanaka. 'O ka loea, 'o ia ke kanaka i 'ike i ke au nui a me ke au iki o kāna 'oihana e hana nei. Ma o ka hana a me ka nānā 'ana e pa'a ai ka 'ike i ka po'e kahiko. I kēia au, ua emi mai ko kākou 'ike i nā hana a kahiko i ka loli nui o ka nohona Hawai'i; ua nalowale kahi 'ike, 'a'ole i ho'oili hou 'ia ma luna o ka hanauna hou. He noi'i nowelo ka pono, i pa'a mai iā kākou kekahi hapa o ia 'ike, 'a'ole nō paha e pa'a pono mai iā kākou nā 'ike a pau, eia na'e, he hiki ke ho'ohui 'ia ka 'ike o nā kūpuna me ka 'ike hou no waho, a e haku i mea hou no ka hanauna Hawai'i hou.

'O kēia puke kekahi ke'ehina ma ke ala o ka noi'i 'ana i ka 'ike o nā kūpuna. Eia nō e waiho nei ma mua o 'oukou nā mo'olelo pili i nā hōkū o ka lani. Ma ia mau mo'olelo kākou e 'ike ai i ke 'ano o ka no'ono'o Hawai'i no ke kilo hōkū. E 'ike 'ia ana ka pilina o ka Hawai'i i nā hōkū o ka lani, nā mo'olelo pili i ke kumu i kapa 'ia ai kekahi mau hōkū, kekahi mo'olelo pili i ka 'ōuli i 'ike 'ia ma ka hōkū, ka ho'ohana no'eau o ka ho'okele i ka hōkū a, kekahi mo'olelo no ka hōkū nui o ka lani, 'o ia nō ka Lā, a me ke kumu no ke 'ano o kona holo 'ana. He mau mo'olelo kēia e ho'olale ai i ka no'ono'o, a e pau ai ho'i ka wā o ka "na'aupō" i ka mālamalama o ka 'ike hou, 'akahi a 'ike, 'akahi a ao mai ka pō, ua moku ka pawa.

na Keoni Kelekolio lāua 'o Māhealani Kobashigawa

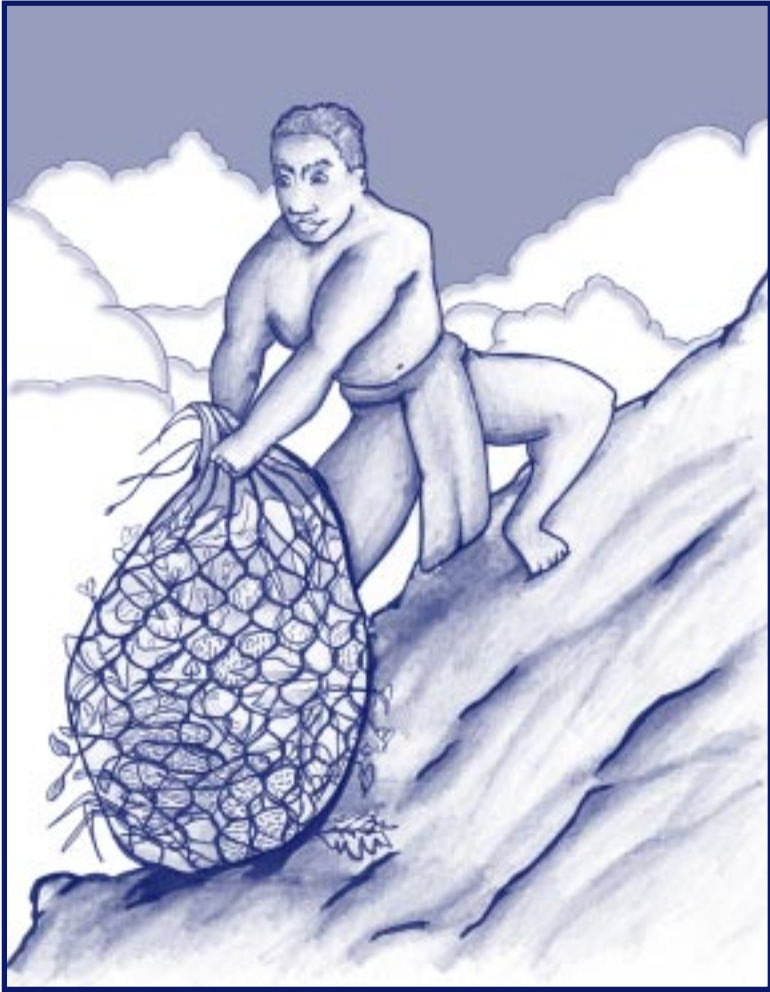
No Makali'i

‘O Makali‘i, he huhui hōkū ia i ho‘ohana nui ‘ia e nā ho‘okele wa‘a o ke au kahiko a pēlā pū ma kēia au kekahi. Aia i loko o ua huhui hōkū lā ma kahi o ‘ekolu kaukani hōkū; eia na‘e, he ‘eono a ‘ehiku wale nō paha hōkū a ke kanaka e ‘ike ai me ka ho‘ohana ‘ole aku i ka ‘ohenānā. He mea nui ho‘i ‘o Makali‘i i nā Hawai‘i i ka wā kahiko, no ka mea, ‘o ka wā i ‘ike ‘ia ai ‘o Makali‘i i ka pi‘i i luna i ka lani, ‘o ka wā ia e ho‘omaka ai ka ‘oihana makahiki.

Ke kau ‘o Makali‘i ma ka hikina i ka wā ho‘okahi o ka napo‘o ‘ana o ka Lā i ke komohana, e ho‘omaka koke ana ka ‘oihana Makahiki. ‘Ōlelo ‘ia, ma hope pono o ke kau ‘ana o Makali‘i, ho‘omaka ka ‘oihana Makahiki i ka pō o ka mahina hou, ‘o ia ho‘i ‘o Hilo.

He waiwai ‘o Makali‘i i nā lāhui like ‘ole, ‘a‘ole i ka lāhui Hawai‘i wale nō. E like me kona waiwai ma ke ‘ano he hō‘ailona o ka makahiki hou, pēlā kona waiwai i nā lāhui ‘ē a‘e. Eia kekahi. No nā lāhui ‘ē a‘e, he hō‘ailona ho‘i ka pi‘i ‘ana o Makali‘i no ka loli ‘ana o nā kau. Ma muli paha o ke ko‘iko‘i o kēia huhui hōkū i ka nohona o nā kānaka i loa‘a mai ai nā ‘ano mo‘olelo like ‘ole ma nā lāhui like ‘ole no Makali‘i. Eia ko Hawai‘i mo‘olelo no Makali‘i.

No Makali'i

‘O Kona, ka ‘āina o ke kai mā‘oki‘oki e waiho kūnihi ana i ka pā ‘olu mai a ka makani ‘Eka, ‘o ia kahi i noho ai ke ali‘i, ‘o Makali‘i kona inoa. ‘O ke ‘ano o ia ali‘i, he pī a he mākonā.

*‘A‘ole e nalo ka iwi o ke ali‘i ‘ino,
‘o ko ke ali‘i maika‘i ke nalo.*

‘Upu a‘e kona mana‘o ‘ino e pilikia ai ka ‘āina, ka po‘e, a me nā holoholona. ‘O kona mana‘o, ‘o ia ke kā‘ili ‘ana i ka ‘ai a pau a nele loa ka ‘āina. I mea e ho‘okō ai i kāna mea kolohe i ho‘oholo a‘e ai, hō‘ili‘ili aku ‘o ia i nā ‘ai a pau o ka ‘āina, ‘o ke kalo ‘oe, ‘o ka ‘uala ‘oe, ‘o ka uhi ‘oe, ‘o ka hoi ‘oe, a me nā ‘ai ‘ē a‘e a pau he nui wale. ‘A‘ole na‘e ‘o ka hua wale nō ka mea i lawe ‘ia, ‘o ka lau, ke ‘au, pau pū me ke a‘a kai huhuki ‘ia i nele loa ka ‘āina i ka ‘ai, ‘a‘ohe wahi ‘ai i koe!

*‘A‘ohe mea koe aku iā Makali‘i;
pau nō ka liko me ka lā‘ele.*

Ho‘āhu ihola ‘o Makali‘i i ka ‘ai ma ke kōkō, a hiu a‘ela nō kā ‘o ia i ke kōkō i luna loa ma ka lewa lani a pa‘a ma kekahi mau hōkū ma laila. E like me kāna mea i no‘ono‘o ai, pēlā nō ‘o ia i hana ai a kō kona makemake ho‘onele ‘ai, a ‘o ka hopena o ka ‘āina, ka po‘e, a me nā holoholona, ua pū‘uki‘uki i ka pilikia. ‘A‘ohe mea e ‘ai ai, a ‘a‘ohe mea e kāpī ai, ‘o ka pōloli nō ho‘i ia o ko ka ‘āina.

Hālāwai akula ka po‘e a me nā holoholona e no‘ono‘o i kahi hana e maha ai ka nakulu o ka ‘ōpū i ka pōloli. Nīnau maila kekahi

kanaka, “Pehea lā e pono ai?” ‘O ka hāmau wale aku nō ia, ‘a‘ohe mea pane. Ho‘omau akula ua kanaka lā me ka ‘ī‘ana aku, “Ua hiu ‘ia a‘ela ka ‘ai e kēnā wahi ali‘i lapuwale lā, aia i luna. ‘A‘ohe a kākou ‘ai e ‘ai ai no ka mea, ‘a‘ohe ona ‘ano ‘ōpū ali‘i. Aia nō ka ‘ai e lewa ana i ke kōkō ma nā hōkū e ‘imo‘imo mai ana. Pehea na‘e e loa‘a ai, i pau ka makapehu o ko ka ‘āina nei? E hāpai mai i nā mana‘o o make auane‘i kākou i ka pōloli!”

‘A‘ole i li‘u, ‘o ke kani a‘ela ia o ka leo ‘uī‘uī o kahi ‘iole ‘u‘uku. “Na‘u nō e ‘a‘a i ka hana,” wahi āna. Kū a‘ela ka pihe leo o kānaka penei: “Pehea lā ‘o ia e kōkua ai? ‘A‘ole nō i hiki iā ia ke kōkua, he li‘ili‘i wale nō kā ho‘i!” “He aha lā ho‘i kāu e hana ai?” i nīnau akula kekahi.

“Ae, he ‘u‘uku ko‘u kino, hiki nō na‘e paha ia‘u ke pi‘i a‘e a ka lewa lani a ho‘oku‘u i ka ‘ai a helele‘i mai i lalo, i lako hou kākou i ka ‘ai.”

Eia ka iki nowelo a ka mikioi.

‘Oiai, ‘a‘ohe o lākou mea ‘ē a‘e i ‘a‘a i ka hana, ‘ae akula ka po‘e a pau me nā holoholona i kā ka ‘iole. Holo akula ka ‘iole a pi‘i ma ke kuahiwi ki‘eki‘e loa. I kona hiki ‘ana i ka piko o ke kuahiwi, lele a‘ela ‘o ia ma luna o ke ānuenuē e pi‘o mai ana ma luna o ka ‘āina. Pēlā ‘o ia i pi‘i a‘ela a hiki akula i ka huhui hōkū e lewa ana ke kōkō i piha i ka ‘ai.

A hiki aku ‘o ia, ‘o ka nalinali ihola nō ia ona iā lalo o ke kōkō. Pau ke kaula e pa‘a pono ai ke kōkō i ka nalinali ‘ia, a ‘o ka helele‘i ihola nō ia o ka ‘ai i lalo, ma ‘ō a ‘ō o ka ‘āina. Ua loa‘a hou mai ka ‘ai i ka po‘e a me nā holoholona.

Ua ‘ai akula i kekahi a kāpī i kekahi.

Helele‘i pū ihola i lalo ka ‘iole a me kekahi ‘āpana li‘ili‘i o ke kōkō, hā‘ule i lalo ma Kalae. Ua ‘ōlelo ‘ia, aia nō he pōhaku ma Kalae ma luna ona i ‘ike ‘ia ke ki‘i meheu o ka ‘āpana li‘ili‘i o ke kōkō a Makali‘i. Aia ia pōhaku e waiho ala ma kahi kokoke i kekahi

lua, a wahi a nā kūpuna, ma laila nō i noho ai ka ‘iole. No ka huhui hōkū i pa‘a ai ke kōkō, ma muli o ia mau hana, ua kapa ‘ia kona inoa ‘o Makali‘i a hiki i kēia lā.

No Makali'i

Papa Wehewehe Hua'ōlelo

H

hiu *ham* - ka hāpai 'ana i luna no ka ho'opa'a 'ana ma laila. *I kona 'ike 'ana i ka waiho mōkākāki o nā kuka, ua ki'i 'o ia a hui a'ela i ka lole ma luna o ka lou kau lole.*

huhuki *ham* - ka huki ikaika 'ana, ka huki 'ana he mau manawa. *E huhuki i ka hā o ke kalo a hemo.*

K

kā'ili *ham* - ka hopu kū 'ana. *Ua nuku 'ia ke keiki e kona makuahine ma muli o kona kā'ili 'ana i ke kinipōpō mai ka lima o ke kaikaina.*

kōkō *kik* - he 'ano 'upena e pa'a ai ka ipu ma ka halihali 'ana a ma luna o ke oleole paha. *E waiho i ka ipu ma loko o ke kōkō e lewa ana.*

kūnihi 'a' - ke ano ki'eki'e a kū pololei o ka pi'ina o ka mauna a pali paha. *'A'ole mākaukau ko'u kino no ka pi'i 'ana i kēlā mauna kūnihi.*

L

lā'ele *kik* - he lau kahiko, he lau e mae ana a e helele'i koke ana paha. *E 'ako i ka liko a waiho i ka lā'ele.*

M

Makali'i *i'oa* - he huhui hōkū kēia i kaulana loa i nā 'ano po'e like 'ole. 'Ōlelo 'ia, ke 'ike 'ia kēia huhui hōkū e pi'i ana ma ka hikina i ka wā ho'okahi e napa'o ana ka Lā ma ke komohana, 'o ia ka wā e ho'omaka ai ka Makahiki. *Hiki ke 'ike 'ia 'eono hōkū o ka huhui hōkū 'o Makali'i me ka ho'ohana 'ole i ka 'ohe nānā.*

makapehu 'a' - ka 'eha a nāwaliwali o ke kino i ka pōloli. *Ke ho'okē mau i ka 'ai, e makapehu ana.*

mākonā 'a' - ka loko 'ino, aloha 'ole, 'olu'olu 'ole o ka na'au. *Ma muli o kona 'ano, he mākonā, 'a'ohe ona mihi i kona mau hewa.*

mā'oki'oki 'a' - ke 'ano o ke kai he kahakaha i nā au, kohu mea lā he mau alahēle nā au ma luna o ka 'ili o ke kai. *Iā 'oe ma Kona, e nānā i ka mā'oki'oki o ke kai.*

meheu 'a' - he 'ano ki'i kēia e like me ke ki'i e waiho ana ma ke one ke hehi ka wāwae ma luna. *No ka nui o ka po'e ma kahakai, ua meheu mai ke one.*

mikioi 'a' - ka maiau a mākaukau o ka hana. *Ua hai 'ia 'o ia no ka mikioi o kāna hana; ua maika'i loa.*

N

nakulu *heh* - ke kani o ka 'ōpū ma muli paha o ka pōloli. *Ia'u e noho ana ma ka papa, ua nui ko'u hilahila i ka lohe 'ia o ka nakulu o ko'u 'ōpū.*

nalinali *ham* - ka 'aki li'ili'i e like paha me ka 'ai 'ana o ka 'iole. *'Oiai 'o ia i makemake 'ole ai e pau koke kāna kuki i ka 'ai 'ia, he nalinali wale nō kāna.*

nowelo *ham* - ka noi'i 'ana. *I pa'a maoli iā 'oe, nāu nō e nowelo aku i ka hā'ina.*

P

pī 'a' - ke 'ano o ke kanaka, he ka'ana 'ole; 'a'ole hā'awi aku. *Ma muli o kona 'ano he pī,*

'a'ohē keiki e noi ana iā ia i kanakē.

pihe *heh/kik* - ke kani nui o nā leo. *Ua kū a'ela ka pihe i ka ho'opa'i hewa o ka 'uao ha'uki i ke kime ma ka pā'ani pōhina'i.*

pū'uki'uki i ka pilikia *'ikioma* - pa'apū, puni i ka pilikia, 'o ia ho'i, nui ka pilikia. *'A'ole i hiki iā ia ke kia aku i kona no'ono'o ma luna o ka ha'awina no ka pū'uki'uki i ka pilikia.*

'Okina

'Eka *kik* - ka inoa o ka makani kaulana o Kona, Hawai'i. *Ikiki 'o Kona ke pā 'ole mai ka makani 'Eka.*

'ōpū ali'i *'ikioma* - ka piha i ke aloha manawale'a me ka na'au lokomaika'i. *'O ka 'ōpū ali'i kekahi welo 'ohana ona, nui ka lokomaika'i o ia 'ohana.*

'u'uku 'a' - ka li'ili'i loa. *Ma loko nō o ka 'u'uku o kona kino, he ikaika nō 'o ia.*

No Ikaika

He waiwai nui nō ka po'e kilo hōkū i ka wā kahiko. 'O kekahi kuleana ona, 'o ia nō ke kilo 'ana i ke ao kūlohelohe e like me ke kai, ke anilā, nā ao a me nā hōkū.

'O ke ko'iko'i maoli nō o kāna hana, 'o ia ka 'ike i nā 'ōuli. He mana'o ko ke 'ano o ke kino o ke ao, ka pi'o 'ana a me ka waiho'olu'u paha o ke ānuenuē, a me ka hōkūhele e pili pū ana i kekahi hōkū a huihui hōkū paha. Ke kilo 'ia ia 'ano mea, he wānana paha i ka hopena o kekahi hanana ko'iko'i, 'o ka hiki 'ana mai paha o ka ma'i, 'o ke kūpono a kūpono 'ole paha o ka holomoana 'ana, a me ia mea aku a ia mea aku. No ia kumu i waiwai ai ka po'e kilo i nā ali'i.

'A'ole nō i wehewehe nui 'ia nā hana kiko'i a ke kilo, he mea huna nō paha ia. Ua kākau 'ia nō na'e kekahi mau mo'olelo pili i nā 'ōlelo wānana a ke kilo hōkū a me ke kō o ia mau 'ōlelo. Eia kekahi o ia 'ano mo'olelo na Kupahu i kākau a i pa'i 'ia ma *Ka Nupepa Kuokoa*.

No Ikaika

‘O Ikaika, ‘o ia nō ka inoa i kapa ‘ia e ko Hawai‘i nei po‘e a‘o hōkū, a i kapa ‘ia ho‘i e ka po‘e akeakamai ‘o Iubita, Ka‘āwela. Eia kona wehewehe ‘ana.

Ua kapa ‘ia aku kona inoa ma muli o kona ‘ano mālamalama, ‘o ia kēlā inoa i hō‘ike ‘ia a‘e nei ma luna. ‘O kēia hōkū nō ho‘i kekahi mea nāna i hō‘ike mai i ka lilo wale ‘ana mai o Kaua‘i iā Kamehameha I. me ke kauhale ‘ia.

I ka wā e noho ali‘i ana ‘o Kaumuali‘i no Kaua‘i, ua kauhale mai ‘o Kamehameha I. me ke ali‘i o Maui nei. Ua lanakila nō ‘o Kamehameha, a pēlā nō i kō ‘o O‘ahu. Noho ihola ‘o Kamehameha ma O‘ahu a kupu a‘ela kona mana‘o e ki‘i e kauhale iā Kaumuali‘i, ke ali‘i o Kaua‘i.

Ma mua a‘e na‘e o ka holo ‘ana o Kamehameha i Kaua‘i, ho‘omaka kona kilokilo hōkū e nānā i nā ‘ōuli o ka lani ma ka mea e pili ana i kāna ‘oihana he kilo hōkū, akā, i kona nānā ‘ana, ‘ike akula ‘o ia i kēia hōkū i kapa ‘ia ‘o Ikaika a me ko Kaumuali‘i hōkū e kau pū ana. I ia manawa nō, pane a‘ela ua kilo hōkū nei iā Kamehameha, “E lilo ana ‘o Kaua‘i iā ‘oe, no ka mea, ke hō‘ike ‘ia maila, ua lilo ka ‘āina nou, a e lilo wale mai ana nō ka ‘āina iā ‘oe me ke kauhale ‘ole mai o ke ali‘i o Kaua‘i a pēlā aku nō ho‘i ‘oe.”

Ma hope mai, kēnā a‘ela ‘o Kamehameha i kona mau wa‘a kauhale e holo aku i Kaua‘i e kauhale ai. Iā lākou i hiki ai ma Kaua‘i, ho‘omaka lākou i ka ho‘onoho ‘ana i ke kauhale me ka mana‘o nō ho‘i e kauhale koke nō. I ko lākou ho‘omaka ‘ana e kauhale aku, i ia manawa, pane aku ‘o Kaumuali‘i, “O ho‘i a nānā mai ‘oe, a uhi a‘e ke kauhale ‘ele‘ele,

a kau ka pua‘a i ka nuku, a laila, ki‘i mai i ko ‘āina.” I ia manawa, ‘akahi nō a ho‘omaopopo ‘o Kamehameha i ka ‘ōlelo mua a kona kilo hōkū i ha‘i mua aku ai iā ia ma mua a‘e o ko lākou holo ‘ana i Kauhāi. Me kāna ‘ōlelo iho i loko ona, ua kō ‘i‘o nō ka ‘ike a kona kilo hōkū i ha‘i aku ai iā ia ma O‘ahu.

No Ikaika

Papa Wehewehe Hua'ōlelo

A

akeakamai *kik* - he 'ōlelo kahiko no ka no'ono'o 'epekema. 'O ke kilo, ka no'ono'o i ke kuhiakau a me ka ho'okolohua kekahi mau hana a ka po'e akeakamai.

K

kēnā *ham* - ke kauoha 'ana aku. No ka nui o ka mōkākī o ko Kaleo lumi, ua kēnā akula kona māmā iā ia e ho'oma'ema'e i ka lumi.

kilokilo *kik* - ke kanaka i hiki ke wānana i kahi hanana ma muli o kāna i 'ike ai ma ka 'ōuli. He mea nui ke kilokilo i ke ali'i no kona 'ike i nā 'ōuli.

ki'i *heh* - ka ho'ā'o e hana. E ki'i kāua e lelekawa mai luna iho o kēia pali a i loko o ke kai!

N

nuku *kik* - ka nu'u, ka lananu'u, kahi ho'i i kau ai ka mōhai. Ma mua o ka ho'ouka kua,

ua mōhai 'ia ka pua'a, kau a'ela i luna o ka nuku ma ka heiau.

'Okina

'ōuli *kik* - kekahi hana a hanana paha e no'ono'o ai ke kilokilo he hō'ike ia no ka mea e hiki mai ana. 'O kekahi kuleana o nā kilo, 'o ia ka nānā 'ana i nā 'ōuli.

No Humu me Keoe

‘O ka Hawai‘i, he po‘e kaulana nō i ka holomoana i ka wā kahiko a i ka wā e kū nei. ‘O ke kupanaha o ia hana, ‘o ia ka ho‘okele ‘ana i ka wa‘a me ka loa‘a ‘ole o nā mīkini ho‘okele o kēia wā. ‘Oiai ua nele ka ho‘okele i ia ‘ano kōkua, he pono ‘o ia e ‘ike i ke au nui a me ke au iki, ‘o ia ho‘i, pono ‘o ia e ‘ike i nā mea kōkua o ke ao kūlohelohe, ‘o nā ao ‘oe, ‘o ka makani ‘oe, ‘o nā manu ‘oe, ‘o ke kai ‘oe, ‘o nā hōkū ‘oe. ‘O kona pili i ke ao kūlohelohe, ‘o ia nō ka mea e pae aku ai ka wa‘a me ka palekana.

Ua lohe paha ka nui o kākou i nā mo‘olelo o ka pae pono aku o kahi ho‘okele i ka ‘āina, ‘a‘ole paha i lohe no nā holomoana i hihia i ka pilikia. Eia ‘elua mo‘olelo i pa‘i ‘ia ma *Ka Nupepa Kuokoa* no ia ‘ano pilikia. Ma ia mau mo‘olelo e hō‘ike ‘ia ai ka hopena o ka mālama ‘ole i nā a‘o o nā hōkū ma ka ho‘okele wa‘a. He like nō nā mo‘olelo, ‘oko‘a iki na‘e kekahi mau mea.

No Humu

‘Eholu ‘o Humu mā, a ‘o ko lākou nui ihola nō ia. ‘O ke kumu i kapa ‘ia ai ka inoa o kēia mau hōkū, ma muli nō ia o kekahi ho‘okelewa‘a akamai o Hawai‘i nei i ka wā kahiko. Penei e maopopo ai: I ka wā kahiko, kupu a‘ela ka mana‘o o kekahi ali‘i e holo i Wailuanui i Kaua‘i. I ia manawa, ho‘omākaukau ‘ia nā wa‘a, nā kānaka, nā kaukauali‘i, nā ali‘i, a me ka Mō‘i.

I ke ahiahi o ia lā, ho‘omaka nā kānaka e holo mai O‘ahu aku, a ‘o nā keiki a Humu, ‘o lāua ke holo pū. Ua a‘o ‘ia kekahi i ke kilo hōkū, a ua akamai loa, ‘o ia ho‘i ka hiapo.

I ka holo ‘ana o nā keiki ‘elua a Humu me nā kānaka ma ko lākou wa‘a, i ka holo ‘ana na‘e a waena o ka moana, nānā a‘ela ua keiki mua nei, ua hala loa ka wa‘a i ka lepo. Pane a‘ela ‘o ia me ka ‘ōlelo a‘e i ka mea nāna e ho‘okele ana i ka wa‘a, “Ho‘iho‘i ‘ia a‘e ka wa‘a i luna o Humu mā.”

Pane mai nō ho‘i ka mea nāna e ho‘okele ana i ka wa‘a, “Ua ‘ike nō ‘olua,” me ke kūamuamu aku nō ho‘i i nā hua ‘ino.

A pēlā mau nō ko lāua pane ‘ana a hiki loa i waena o ka moana. Ua ukiuki loa ihola nā kānaka ma luna o ka wa‘a, a kiola ‘ia akula lāua i loko o ke kai.

Iā lāua e lana ana i luna o ka ‘ilikai, pane akula ke keiki muli i kona kaikua‘ana, “E make paha auane‘i kāua no ka mea, ua pau loa aku nei nā ‘au wa‘a i ka hale ma mua o kāua.”

Pane mai ho‘i ke kaikua‘ana, “ ‘Au a‘e paha kāua a kūpono ma lalo o Humu (hōkū) mā, a ma laila kāua e lana ai.” ‘Ae a‘ela nō ho‘i

kona pōki'i. 'Au akula nō ho'i lāua a kūpono ma lalo o ua hōkū nei, a lana ihola lāua.

'O Humu, 'o ia nō ka makua kāne o ua mau keiki nei. He ho'okelewa'a kaulana 'o ia no ke akamai. Ua noho nō 'o ia a ma hope mai ma ka wa'a o ke ali'i, 'o ia ho'okahi nō ho'i ka wa'a i koe ma hope mai, 'a'ole he wa'a 'ē a'e.

Ma mua o ka holo 'ana mai o ua mau keiki nei, 'a'ole nō i holo mai ko lāua makua kāne ma ka wa'a o ke ali'i. A hala akula lākou, a laila, holo maila ko lāua makua kāne me ke ali'i.

I ka wā a ka makua kāne e holo aku nei me ke ali'i, aia nō kāna mau keiki e lana ana i ka 'ilikai. I ia wā koke nō, 'ike maila kāna mau keiki i kēia mea nui e holo mai ana, a laila, pane a'ela ka hānau muli i kona kaikua'ana, "E, he wa'a lā, eia a'e ke holo pololei mai nei lā i kahi a kāua e lana nei."

Pane akula ka hānau mua, " 'O ko kāua pāpā (makua kāne) a'e kēia me ke ali'i."

A hiki maila ka wa'a i kahi a lāua e lana ana, ho'oku'i a'ela ka hānau mua i kona mau lima ma ka ihu o ka wa'a. A lohe a'ela ke kanaka ma ka ihu o ua wa'a nei, pane a'ela 'o ia me ka leo nui, "E! He mau kānaka, eia lā ke ho'oku'i a'e nei ma lalo o ka ihu o ka wa'a." A lohe 'o Humu no kēia leo, pū'iwa koke a'ela 'o ia, a ho'oka'a a'ela i ka ihu o ka wa'a i ka makani me ka mana'o nō na'e i loko ona, 'o kāna mau keiki nō. I ia manawa, ho'oili 'ia a'ela ho'i ua mau keiki nei i luna o ka wa'a, a 'ike 'ia ihola, 'o nā keiki nō a Humu. Lele akula na'e 'o Humu, a honi akula i nā ihu o kāna mau kama aloha, a uē ihola.

A no ko lākou hauwala'au nui, puoho a'ela ka hiamoe o ke ali'i, a nīnau a'ela i ke kumu o ko lākou wala'au 'ana. Pane a'ela kāna ho'okele, 'o ia ho'i 'o Humu, " 'O ku'u mau keiki ho'i paha. Ua kiola 'ia i loko o ke kai a loa'a maila iā kākou."

Nīnau a'ela ke ali'i iā Humu, "Pehea akula ko lākou pono?"

Pane aku 'o Humu, " 'A'ole lākou e pae i ka 'āina no ka mea, ua hala i ka lepo ko lākou holo 'ana." Nīnau ho'i 'o Humu i kāna mau keiki, "I luna o wai ko 'olua kiola 'ia 'ana?"

“I luna o Humu mā,” wahi a nā keiki.

Pane hou mai ke ali‘i iā Humu, “E pae pono ana anei lākou i ka ‘āina?”

“ ‘A‘ole e pae pono aku lākou, oi holo auane‘i lākou a launa lihi aku i ka ‘āina, a pā mai ka makani mai ka ‘āina mai, hala hou nō i ka moana, a ‘o ka make nō ko lākou hope,” pēlā aku ‘o Humu i ke ali‘i. Pane hou aku ‘o Humu, “Inā nō auane‘i kākou e holo aku a pae i ka ‘āina, a hele aku e ‘imi ma kahakai, ‘a‘ole nō e loa‘a aku kekahi ‘au wa‘a, ‘a‘ole nō ho‘i ‘o kekahi kanaka ho‘okahi.”

Ma ko lākou nei pae ‘ana aku ho‘i i Wailua, a nīnau aku ho‘i i kama‘āina no nā ‘au wa‘a i holo mua aku ai, ‘a‘ole nō ho‘i he kanaka ho‘okahi a lākou i ‘ike ai mai ka moana aku, wahi a kama‘āina.

No Humu

Papa Wehewehe Hua'ōlelo

I

ihu *kik* - 'o mua o ka wa'a. *Ma ka ho'ola'a 'ia 'ana o ka wa'a, ua ho'okau 'ia nā lei ma luna o ka ihu.*

O

oi *heh* - ka ho'omau 'ana. *Ma loko nō o ka nuku 'ia, oi ho'oluhi aku kēlā wahi keiki.*

U

ukiuki *ham* - ka uluhua, ka huhū. *Ua ukiuki loa au i kēlā kanaka ho'oluhi.*

H

hauwala'au *ham* - ka wala'au nui 'ana. *Huhū ke kumu i ka nui o ka hauwala'au o nā keiki ma ka papa.*

ho'oili *ham* - ka ho'ouka 'ana, ka hāpai 'ana i kekahi mea a kau i loko a ma luna paha o kekahi wahi. *Pono e ikaika ke kino ma kēia hana ma muli o ka ho'oili mau 'ana i nā pahu kaumaha ma ka moku.*

ho'oka'a *ham* - ka ho'ohuli 'ana. *'Oiai ua hala ke alanui, ua pono 'o ia e ho'oka'a i ke ka'a, a ho'i hou i kahi kūpono.*

ho'oku'i *ham* - ke kikēkē 'ana o ka lima ma luna o ka lā'au. *I kona ho'oku'i 'ana i ka paia, ua lohe mai 'o Māmā, a uluhua maila 'o ia i ia hana kuli.*

Humu *i'oa* - he hōkū ia i ho'ohana 'ia ma ka ho'okele wa'a. I kēia mau lā, kapa 'ia nā hōkū 'ekolu 'o Humu, 'o Keoe, a me Pira'etea, 'o Huinakolu. *'Ōlelo 'ia, ua kapa 'ia ka hōkū 'o Humu no kekahi ho'okele wa'a kaulana o ka wā kahiko.*

K

kaukuali'i *kik* - he kūlana ali'i ia ma lalo o ke ali'i nui. *Ua ka'i nā kaukuali'i, nā ali'i a me ka mō'i.*

kiola *ham* - ke kiloi, 'o ia ho'i, ka ho'olele 'ana i kekahi mea

ma ka ho'oku'u ikaika 'ana
mai kou lima aku. *E kiola aku
i ke kinipōpō iā Pua.*

kūamuamu *ham* - ka 'ōlelo 'ino
'ana. *Mai ho'oluhī iā ia o pi'i
kona wela a kūamuamu mai.*

P

puoho *heh* - ke ala hikiwawe
'ana aku mai ka hiamoe. *Ua
puoho a'ela 'o ia ma muli o
ka uē nui o ka pēpē.*

'Okina

'au wa'a *kik* - he pū'ulu wa'a
ia e holo like ana, ma lalo
paha o ka luna ho'okahi. *Ua
'ike 'ia nō nā 'au wa'a he nui
e ka'aluna ana.*

No Keoe

I ka MH 1783, holo mai ka Mō‘ī o Kaua‘i ‘o Kā‘eo e ‘ike iā Kahekili i O‘ahu nei no ka mea, ua lilo ‘o O‘ahu nei iā ia.

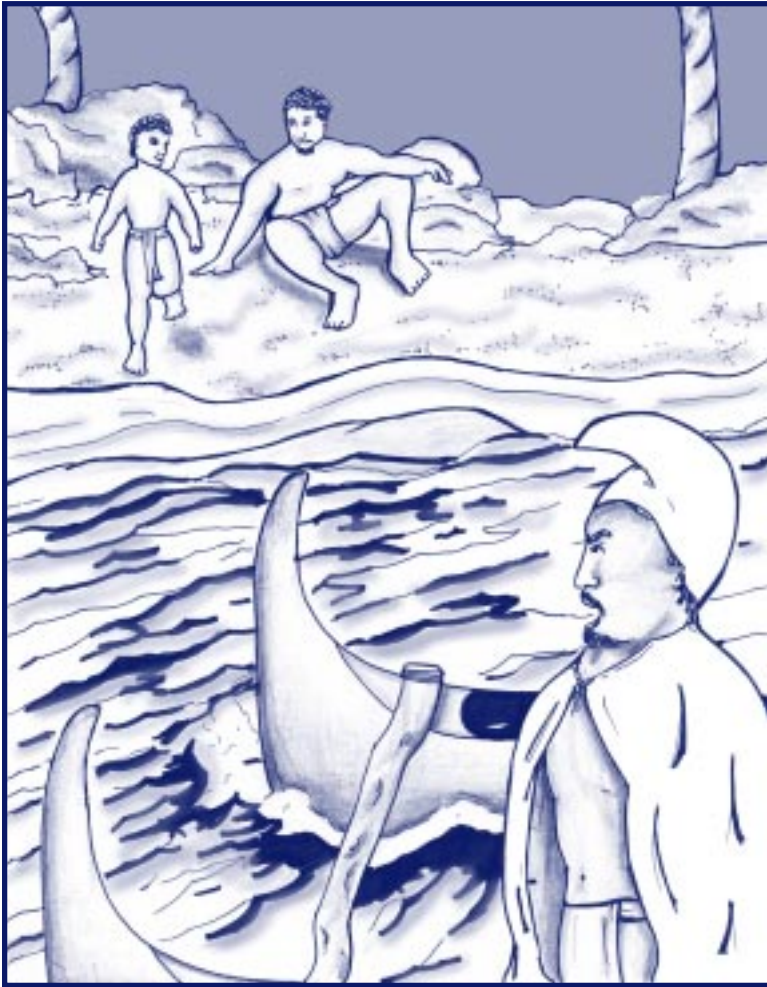
Ua ho‘opili ‘ia mai kekahi keiki ma nā kaulua o Kā‘eo. Penei: Ma Wailua i ho‘omākaukau ai ‘o Kā‘eo no ka holo i ke ahiahi. ‘Ōlelo mai ka makua kāne i ke keiki, “Ke holo lā ‘oe ma ka wa‘a o ke ali‘i, mai noho ‘oe a ‘ōlelo iki, mai noho ‘oe a ho‘opa‘apa‘a me ka po‘e ho‘okele o huhū auane‘i ke ali‘i, kiola ‘ia ‘oe i ka moana. Inā e huhū ke ali‘i iā ‘oe a kiola, e mālama ‘oe i nā hōkū, e noho pono ‘oe i ke alo o lilo ‘oe i ka lewa, a loa‘a aku ‘oe iā mākou.”

I ka holo ‘ana i ka moana i ke aumoe, a ‘ōlelo akula ua keiki nei i nā ho‘okele, “Ho‘i ka ihu o nā wa‘a i kūpono iā Keoe, (‘o ia ka inoa o ka hōkū ho‘okele) no ka mea, eia ka ihu i ka lewa, e kau pono a‘e i luna o Keoe.” Ho‘okō akula nō ho‘i nā ho‘okele ma muli o ka ‘ōlelo a ke keiki.

I ke ala ‘ana a‘e o ke ali‘i mai kona hiamoe ‘ana, nīnau maila i nā ho‘okele, “Eia kākou i hea?” wahi a ke ali‘i.

‘Ōlelo akula ho‘i nā ho‘okele, “Eia ka ihu i luna o Keoe. Na ke keiki i ‘ōlelo mai nei no laila, ho‘okō aku nei māua i kāna.” A lohe ke ali‘i no kēia mea, kauoha a‘ela ‘o ia, e kiola ‘ia ke keiki. I ke kiola ‘ia ‘ana o ua keiki nei i loko o ke kai, ua ho‘oholo malū iho kekahi kanaka i ka lona a loa‘a ihola kona ho‘olana, a ma laila nō ho‘i ‘o ia e ho‘omaha ai.

I ka moe ‘ana o ka makua kāne a aumoe, holo maila ‘o ia a me kona mau hoa holo, he ‘eono ko lākou nui.

I ka lana ‘ana o ua keiki nei a hala ‘o Keoe, puka mai ho‘i ‘o Humu mā. ‘Au a‘ela ua keiki nei a kūpono i ke alo o Humu. A no ka lō‘ihi loa o ko ia nei ala ‘ana, pa‘uhia ihola ho‘i kēia i ka hiamoe, a ‘o ko ia nei hiamoe ihola nō ia i luna o ka lona. I loko ho‘i o kona wā e hiamoe ana, i ia wā, ko‘ele ana ka lona ma ka ihu o ka wa‘a o ka makua kāne, a komo akula kēia ma loko o ke kua ‘iako. A ‘ike ‘ia ihola kēia e ka po‘e o luna o ka wa‘a, a hāpai ‘ia a‘ela kēia me kona hiamoe nō na‘e akā, hō‘au‘au ‘ia ihola kēia, a ‘ōwili ‘ia ihola i ke kapa.

Holo akula nō ho‘i lākou nei, a pae mua akula i Mākaha. ‘O Kāneakaho‘owaha ka makua kāne, a ‘o Kai‘āhua ho‘i ka inoa o ua keiki nei.

Iā lākou nei e noho ana i ke one o Mākaha, hō‘ea mai ana ‘o Kā‘eo mā, ‘o ia ho‘i ua ali‘i nei nāna i kiola iā Kai‘āhua i loko o ke kai lipolipo o ka make. Akā, i ke kokoke loa ‘ana mai o ka wa‘a o ua ali‘i nei, ‘ike akula ‘o ia iā Kai‘āhua e holoholo ana i ke one o Mākaha, pū‘iwa a‘ela kona mana‘o no kona ‘ike ‘ana aku i ua keiki nei, no ka mea, ua pa‘a ko lākou mana‘o, ua make i ka moana, eia kā, ua pae mua i uka.

Ua kaulana kēia i nā lā o Kahekili, a me ko Kamehameha. I ka wā iā Kamehameha, ua lilo nā keiki a Kāneakaho‘owaha, ‘o Kai‘āhua, Luia, a me Kaukapua‘a, i po‘e ho‘okele moana.

No Keoe

Papa Wehewehe Hua'ōlelo

I

ihu *kik* - 'o mua o ka wa'a. *Ma ka ho'ola'a 'ia 'ana o ka wa'a, ua ho'okau 'ia nā lei ma luna o ka ihu.*

H

ho'opa'apa'a *ham* - ke kū'ē 'ana o kekahi i kekahi ma ke kūkākūkā 'ana. *Ma ka hālāwai, ua ho'opa'apa'a nā lālā 'oiai i hiki 'ole ai ke 'ae like i nā mana'o.*

Humu *i'oa* - he hōkū ia i ho'ohana 'ia ma ka ho'okele wa'a. I kēia mau lā, kapa 'ia nā hōkū 'ekolu 'o Humu, 'o Keoe, a me Pira'etea, 'o Huinakolu. *'Ōlelo 'ia, ua kapa 'ia ka hōkū 'o Humu no kekahi ho'okele wa'a kaulana o ka wā kahiko.*

K

Keoe *i'oa* - he hōkū ia i ho'ohana 'ia ma ka ho'okele wa'a. I kēia mau lā, kapa 'ia nā hōkū 'ekolu 'o Keoe, 'o Humu, a me

Pira'etea, 'o Huinakolu. *Ma ke kauwela e 'ike 'ia ai nā hōkū o Huinakolu ma ka lani, 'o ia 'o Keoe, Humu, a me Pira'etea.*

kiola *ham* - ke kiloi, 'o ia ho'i, ka ho'olele 'ana i kekahi mea ma ka ho'oku'u ikaika 'ana mai kou lima aku. *E kiola aku i ke kinipōpō iā Pua.*

ko'ele *heh* - ke kani o ka lā'au e ku'i ana i kekahi lā'au. *Makemake au e lohe i ke ko'ele like o ke kālā'au, e nā haumāna.*

kua 'iako *kik* - ka mahele o ka 'iako, kahi ho'i e pa'a ai ka 'iako i ka wa'a. *Ma ke kua 'iako e pa'a ai ka 'iako i ka wa'a.*

L

lona *kik* - ka lā'au i ho'ohana 'ia no ke ko'o 'ana i ka wa'a ma waho o ke kai. *E ki'i 'oe i ka lona i hiki ke ko'o a'e i ka wa'a ke pae aku.*

M

malū 'a' - ka hana 'ana i kekahi
mea me ka 'ike 'ole 'ia e ha'i.
*E hālāwai malū kākou no ka
ho'olālā 'ana i ka pā'ina
ho'opū'iwa.*

P

pa'uhia *heh* - ka lilo i ka
hiamoe. *No kona pā'ani nui
ma kahakai a māluhiluhi, i
ka ho'i 'ana i ka hale, ua
pa'uhia nō 'o ia.*

'Okina

'ōwili *ham* - ka wahi 'ana. *Ke
pau ka noho 'ana, e 'ōwili hou
a'e i ka moena a ho'ihō'i i
loko o ka lumi.*

No Mānaiakalani

Kilo anei ‘oe i nā hōkū e ‘imo‘imo mai ana i ka lani me ka pāha‘oha‘o pū? Ua ho‘omoeā makakū paha ‘oe a ‘ike i kekahi mau ki‘i i loko o nā hōkū? Ua no‘ono‘o nō ho‘i paha i ke kumu i pa‘a ai ma laila? ‘O ia nō ka hana a kekahi po‘e i ka wā kahiko. I mea paha e mōakāka mai ai nā hōkū he nui wale aku, ua ho‘ohui ‘ia a‘e kekahi mau hōkū, ‘o ia nā huihui hōkū, i kapa ‘ia aku nā inoa a i haku pū ‘ia nā mo‘olelo e hō‘ike ana i ke kumu i pa‘a ai ma ka lani.

Ma Hawai‘i, he mo‘olelo paha ko kēlā me kēia hōkū, ‘a‘ole na‘e i ‘ike ‘ia nā mo‘olelo a pau i kēia mau lā. Eia na‘e kekahi mo‘olelo e hō‘ike mai ana i ke kumu i loa‘a mai ai ka huihui hōkū ‘o Mānaiakalani e kau hiehie ala ma ka lewa lani. No Māui kēia mo‘olelo, he kupua ‘o ia, ‘o ia ke keiki a Hina. ‘O Hilo kahi a Māui i noho ai.

No Manaiakalani

Iā Māui e noho ana ma ka ‘aekai i Hiloone, ua ‘ike akula ‘o ia i nā kānaka ma luna o ka wa‘a e holo ana i Maui. E noke ana lākou i ka hoe wa‘a, he kaupē aku i ka hoe, a kō mai, kaupē aku, kō mai. Ho‘oikaika lākou i ka paio aku i ka hao mai o ka makani a me ke kō ikaika o ke au.

‘Oiai he ikaika nō ‘o Māui, he ‘elua wale nō māpuna hoe a Māui a hala ‘o ‘Alenuihāhā, kū ‘o ia i Maui; he hana ma‘alahi wale nō ka hoe wa‘a ‘ana nona. No kona ‘ike ‘ana i ka nui hana a ua mau kānaka lā, kupu a‘ela ka makemake i loko ona e ‘imi aku ‘o ia i ala e pau ai ia hana ho‘oluhi kanaka, ‘o ka holo wa‘a ‘ana ma waena o nā mokupuni.

Hele ‘o ia, huli akula i kona kupuna wahine. I ‘ō a i ‘ane‘i ‘o ia i huli ai a loa‘a a‘ela ke kupuna ma Kūkūau. Ha‘i akula ‘o Māui i kona kupuna wahine i kāna mea i ‘ike ai no ka holo wa‘a ‘ana, a nīnau akula ‘o ia, “E ku‘u kupuna wahine ē, ua ‘ike anei paha ‘oe i nā kānaka e hoe wa‘a ana ma kai?”

“ ‘Ae, ua ‘ike nō au,” wahi a kona kupuna wahine i pane maila.

“He hana nui maoli nō ka hoe wa‘a ‘ana no lākou, pehea lā, ‘a‘ohe anei hana e ma‘alahi ai ka holo ‘ana ma waena o nā mokupuni?”

No‘ono‘o ihola kona kupuna wahine i kēia nīnau i hāpai ‘ia mai e kāna mo‘opuna, komo ihola ka ha‘aheo i loko ona no kona ‘ike i ka lokomaika‘i o ia keiki. Pane maila ‘o ia iā ia nei, “E ho‘opili ‘oe i nā mokupuni i ‘ole pono e holo ma ka wa‘a.”

“He mana‘o maika‘i nō kēnā. Inā pili nā moku-puni, he ma‘alahi wale nō ka hana ‘ana, ‘a‘ole e holo lō‘ihi ma ka wa‘a,” wahi a Māui i ho‘ōho aku ai. Nīnau hou akula ia, “Pehea nō na‘e au e hana ai?”

“Eia nō kāu hana, e ku‘u lei ē,” i ‘ōlelo mai ai ke kupuna wahine me ka ho‘omau ‘ana i ka ‘ōlelo a‘o, “E kau aku ‘oe ma luna o ka wa‘a me kāu makau ‘o Mānaiakalani. E holo ‘oe a hiki i Maui ala, ma laila nō ‘oe e ho‘omaka ai i kāu hana ho‘opili ‘āina. E kīlou aku ‘oe i ka makau i ka ‘āina. Ke pa‘a ka ‘āina ma luna o ka makau, e ho‘opa‘a i ke aho i ka wa‘a, a e hoe mai nō ‘oe i Hawai‘i nei me ka nui ikaika i hiki, a e kauō ‘ia mai ana ka moku-puni ‘o Maui a pili pa‘a me Hawai‘i nei!”

A lohe ‘o Māui i kēia ‘ōlelo a ke kupuna wahine, ho‘omākaukau a‘ela ‘o ia no ka holo ‘ana. Pāpā mai kona kupuna wahine, ‘ōlelo maila, “E Māui ē, iā ‘oe e hoe ana, ‘a‘ole e ‘alawa iho ka maka ma ‘ō ma ‘ane‘i; i mua wale nō e nānā ai ka maka, mai nānā i hope.”

“No ke aha e kūpono ‘ole ai ko‘u nānā ‘ana i hope?” i nīnau aku ‘o Māui.

“Mai ‘oe nīnau. E hele a ho‘okō wale aku i ka‘u i ‘ōlelo ai. A ke pili pa‘a ‘o Maui me Hawai‘i nei, e ho‘omau aku ‘oe i nā moku-puni ‘ē a‘e a pili nā moku-puni a pau, he ho‘okahi,” wahi a ka luahine i kauoha aku ai.

Holo akula ‘o ia nei i ka muliwai ‘o Wailuku, kahi ho‘i e lana ana kona wa‘a. Me ka pa‘a o Mānaiakalani i kona lima, kau akula ‘o ia ma luna o ka wa‘a. ‘Elua wale nō māpuna hoe a kū ‘o ia i Maui. E like me ka ‘ōlelo a ke kupuna wahine, pēlā nō kāna hana. Kī‘i akula ‘o ia i ka makau, iā Mānaiakalani, hana ‘o Māui a pa‘a pono ke aho a laila, kīlou akula iā Maui. Huki ‘o ia, ho‘ā‘o ‘o ia i ka pa‘a o ka ‘āina ma luna o ka makau, ua pa‘a pono nō. Ho‘opa‘a i ke aho i ka wa‘a a ho‘omaka akula ia i ka hoe ‘ana mai i Hawai‘i. Hoe ikaika iho ‘o ia me ka nānā ‘ole i hope. Noke akula ‘o ia i ka hoe, a holo nō ‘o ia i mua.

A kokoke loa ‘o ia i Hawai‘i, lilo na‘e kona no‘ono‘o i ka ‘ōlelo a kona kupuna wahine, “Nānā i mua, mai nānā i hope.” No‘ono‘o

ihola ‘o Māui, “He aha lā ka‘u e nānā ‘ole ai i hope?, E ‘alawa wale aku nō au, ‘oiai ho‘i, ua ‘ane‘ane e pili nā mokupuni.” A pau kona no‘ono‘o, huli akula ‘o ia e nānā i hope, ‘o ka moku a‘ela nō ia o kahi ‘āpana ‘āina li‘ili‘i o Maui, lele a‘ela i luna a moku nō ho‘i ke aho. I ia wā nō, ho‘i hou ka mokupuni ‘o Maui, ‘a‘ole i ‘emo, ua pa‘a ka moku ma kahi e kū ana ma mua.

No kēlā wahi ‘āpana ‘āina li‘ili‘i i moku a ka‘awale mai Maui mai, ua lele a‘ela nō a hā‘ule ihola i loko o ke kai. Ua kapa ‘ia ka inoa o ia ‘āina ‘o Mokuola, a he moku li‘ili‘i ia e lana ana i loko o ke kai ma ke kai kū‘ono o Hilo, a hiki i kēia lā.

Ho‘i aku ‘o Māui i Hilo, ua hoka. Ua komo nō ka hilahila i loko ona ma muli o kona mālama ‘ole i ka ‘ōlelo a kona kupuna wahine, a me kona ho‘okō ‘ole ‘ana i ka hana. A pae ‘o ia i uka, kāmoe ‘o ia i kahi o ke kupuna wahine e noho ana. A hiki aku ‘o ia, ‘o kona mihi akula nō ia i kona kupuna wahine, “E huikala mai ia‘u, e ku‘u kupuna wahine ē. ‘A‘ole na‘e au i ho‘okō i ka‘u hana ma muli o ko‘u mālama ‘ole i kāu ‘ōlelo.”

“Minamina, ‘a‘ole i ho‘opili ‘ia nā mokupuni. E mau ana nō ka pa‘akikī o ia hana ho‘oluhi ‘o ka holokai ‘ana ma waena o nā mokupuni,” i ‘ōlelo mai ai kona kupuna wahine.

Ua ‘ike nō ke kupuna wahine i ka piha kaumaha o Māui a no‘ono‘o akula ‘o ia i kahi mea e maha ai ka na‘au o kahi mo‘opuna āna. Nīnau maila ‘o ia iā Māui, “Ma hea lā kēlā makau kupanaha āu, ‘o Mānaiakalani?”

“Aia nō ke waiho ala, ua pa‘a nō i kēlā ‘āpana ‘āina e kū ala i kai,” wahi a Māui.

“E ki‘i aku kāua i ka makau. ‘o ka‘u hana i kēia pō, he mea ia e ho‘omana‘o mau ai ka po‘e iā ‘oe me kāu mau hana a pau.”

Ua iho lāua i kēlā wahi ‘āpana ‘āina i kai, huli akula i ka makau. ‘Au akula ‘o Māui i ‘ō a i ‘ane‘i a loa‘a ka makau iā ia, a laila, huki huki akula ‘o Māui i ka makau a hemo. Ho‘i mai ‘o ia i ka ‘aekai, hā‘awi aku ‘o ia i ka makau na ke kupuna wahine.

I ia pō, kiloi a‘e ke kupuna wahine i ka makau, iā Mānaiakalani, i luna i ka lewa lani, pa‘a a‘ela ma laila. I kekahi manawa, ke kilohi aku i ka lani, ‘ike ‘ia nā hōkū e ‘imo‘imo mai ana, a kohu makau nunui ke nānā aku, ‘o ia nō ‘o Mānaiakalani, ka makau kupanaha a Māui.

No Mānaiakalani

Papa Wehewehe Hua'ōlelo

H

hoka *heh* - hau'oli 'ole i ka hopena, i ke kō 'ole paha o ka makemake. *Ua ho'i mai nei lākou mai ka ho'omoana, 'a'ohē i'a i loa'a iā lākou, ua hoka!*

ho'ōho *ham* - ka 'ōlelo 'ana me ka pū'iwa, huhū a nui paha o ka leo. "*Ua eo iā Hiwa ke kūlana 'ekahi!*" *wahi āna i ho'ōho mai ai ma ke kelepona.*

hukihuki *ham* - ka huki mau 'ana. *Ua nahu 'ia ke keiki e ka 'ilio ma muli o kona hukihuki 'ana i ke kaula i pa'a ma ka 'ā'i o ka 'ilio.*

K

kauō *ham* - ka ho'one'e 'ana i kekahi mea ma o ka huki ikaika 'ana me ka hāpai 'ole. *Mai kauō i ka pahu, e hāpai a lawe mai.*

kaupē *ham* - ka hoe wa'a 'ana, 'o ke kiko'o 'ana aku i nā lima

me ka hoe i mua no ke kō 'ana mai. *E ikaika ana ka lima i ka hoe wa'a ma muli o ke kaupē a kō mai i ka hoe.*

kāmoe *heh* - ka hele 'ana i kekahi wahi me ka 'auana 'ole, mili'apa 'ole. *E kāmoe 'oe i ka hale ke pau ke kula, mai 'auana i 'ō a i 'ane'i.*

kīlou *ham* - ka hana a lou ma luna o ka makau. *Kīlou 'ia ka i'a, ua pa'a i ka makau!*

kō *heh* - ma ka hoe wa'a 'ana, ka huki 'ana mai i ka hoe ma hope o ke kaupē 'ana aku a kokoke i ke kino. *E ikaika ana ka lima i ka hoe wa'a ma muli o ke kaupē a kō mai i ka hoe.*

M

Mānaiakalani *i'oa* - 1. ka makau ho'okalakupua a ke kupua 'o Māui. 2. ka huihui hōkū i like kona nānā 'ana me ka makau. *Aia 'o Mānaiakalani e kau keha ana i ka lanī.*

māpuna hoe *kik* - ka ho'okomo 'ana i ka hoe i loko o ke kai

no ka hoe ‘ana i holo ka wa‘a.
*He kupanaha nō, ‘elua wale
nō māpuna hoe a kū ‘o ia i
Maui.*

N

noke *ham* - ka ho‘omau ‘ana i
ka hana i loko nō paha o ka
pilikia. *I loko nō o ka ua loku,
ua noke nō i ka hana.*

P

paio *ham* - ka hakakā ‘ana.
*‘Oiai i ‘oko‘a ai nā mana‘o o
nā kāne, ua paio aku lāua,
‘a‘ohe mea hā‘awipio, ‘a‘ohe
mea lanakila!*

pāpā *ham* - ka hō‘ole i ka hana,
ka ‘ae ‘ole e hana. *‘A‘ole i hiki
ia‘u ke hele, ua pāpā ‘ia ko‘u
hele ‘ana i laila.*

‘Okina

‘alawa *ham* - ka nānā wikiwiki
‘ana aku ma ka ‘ao‘ao. *E
‘alawa aku i kēlā kāne e
mino‘aka mai nei.*

‘emo *heh* - ka hala nui o ka
manawa, ka li‘uli‘u. *‘Eleu nō
ko laila, ua ‘oka au i ka
mea‘ai a ‘a‘ole nō i ‘emo, ua
mākaukau.*

No Maui

I kēia wā, ‘a‘ole paha kākou no‘ono‘o nui i ka holo ‘ana o ka Lā. He pi‘i, kau i ka lolo a napo‘o aku nō ho‘i i kēlā me kēia lā. Ma mua, i ka wā i kala loa i hala, pēlā nō ka holo ‘ana, he ‘oi aku na‘e ka wikiwiki, ‘a‘ole like ka lō‘ihi o ka manawa e kau ai ka Lā i ka lani me ko ke ao e kū nei.

‘Oiai he mea nui ka Lā i nā mea a pau e ola ana ma ka honua, ua nui nō nā pilikia no ka holo wikiwiki o ka Lā. ‘O ka pā ‘ana mai o ka Lā e ulu ai nā meakanu, ‘a‘ole i lawa. ‘A‘ole nō i lawa no ke komo piha ‘ana i ka le‘ale‘a e like me ka he‘enalu. A, ‘a‘ole lawa no ka ho‘okō ‘ana i nā ‘ano hana like ‘ole. Ua ‘ike ‘ia nō kēia pilikia a penei i ho‘oponopono ‘ia. Ma Maui ia mo‘olelo.

No Maui

He keu kelakela a ka nani nā kapa a Hina e kuku ai. ‘O kekahi mea na’e e luhi ai ‘o ia ma kēia hana kuku kapa, ‘o ia nō ka pōkole o ka wā e pā ai ka Lā. ‘A’ole o kana mai ka nāukiuki o Hina i ka holo wikiwiki loa o ka Lā, ‘a’ole malo’o nā kapa. Aia a puka mai ka Lā a kau ‘o Hina i nā kapa i waho, ‘o ka napo’o auane’i nō ia ona. Pono e ‘ohi hou a mālama nō ho’i i nā kapa i loko o popopo.

Ua ‘ike nō ‘o Māui, ke keiki kupua a Hina, i ka uluhua o kona māmā iā ia e ho’āhu hou ana i nā kapa ma’ū i loko o ka hale. Me ke ‘ano ho’ohenehene, ‘ōlelo aku ‘o Māui i kona makuahine, “Hū ka u’i o ke kapa, he lohi nō na’e kāu.”

Pane mai ka makuahine, “Aia ho’i i hea kāu, ke kuhi mai kā kāu he pono ka’u e hana aku nei, ‘o ke kuku aku nō paha kāu, ‘a’ole e pau pono aku ka hana, ‘o ke kapo’o nō ia o ka Lā, hala ka pule, hala ka mahina, a laila; oki kahi kapa ho’okahi, i kaula’i aku ka hana, ‘a’ole e malo’o, ke kapo’o nō ia o ka Lā, pēlā mau i kēlā manawa kēia manawa, ‘o ka mea e malo’o ai ‘o kahi kapa ho’okahi, ‘o ka ho’ā i ke ahi.”

Pane aku ua keiki Māui nei, “‘A’ole lā ho’i au e pono e ki’i e ‘oki i nā wāwae o ka Lā?”

‘Ī maila nō ho’i ka makuahine, “He ikaika nō na’e ‘oe?”

‘Ae akula nō ho’i ia, “‘Ae, he ikaika nō au.”

Nīnau mai ‘o Hina, “He aha kāu mau mea make e make ai ka Lā iā ‘oe?”

‘Ī akula nō ho’i ia, “‘O ko’u ikaika nō ho’i paha. E pakele ho’i ia ia’u.”

‘Ae mai ‘o Hina, “ ‘Ae. O hele, eia na‘e nā mea e pa‘a ai ka Lā iā ‘oe.” Hā‘awi akula ‘o Hina i nā ‘aha he ‘umikumamālīma, me ka ‘ī mai, “ ‘A‘ole ‘o kēia mau mea wale nō. E hele ‘oe a i ko kupuna wahine, aia iā ia nā mea i koe, a laila, make ka Lā iā ‘oe. A nāna ho‘i ia e kuhikuhi pono aku iā ‘oe, no ka mea, ‘o ia ka mea nāna e hānai i ka Lā. ‘O ka inoa o ua kupuna nei ou, ‘o Wiliwilipūhā. Aia i kou hele ‘ana a hiki i ke kumu wiliwili nui e kū ana lā, aia nō kā ho‘i ua kupuna ala ou i laila. ‘O ka inoa o ka hale o ua Lā nei e hānai ‘ia ai, ‘o Haleakalā.” A‘oa‘o pono maila nō ho‘i ‘o Hina iā ia nei, “Noho auane‘i ‘oe i laila a kani mai ka moa kuakahi, a kualua. I ka moa kuakolu, nānā aku auane‘i ‘oe i ka puka a‘e o ka luahine nui, ‘o ia kā ho‘i ko kupuna wahine. I pulupulu auane‘i kēlā, ‘a‘ā ke ahi, a kau i ka mai‘a. A laila auane‘i ‘oe, lālau iho i ka ‘ēkā mai‘a. A i hanu auane‘i i ‘ō i ‘ane‘i, a hanu a‘e auane‘i i luna, a i nīnau a‘e, ‘Na wai ke kupu ‘o ‘oe?’ a laila ha‘i aku ‘oe, ‘Nāu nō.’ I nīnau hou mai, ‘Na‘u, na wai ‘oe?’ ha‘i hou aku nō ‘oe, ‘Nāu, na Hina.’ ”

A‘oa‘o maila nō ho‘i ua makuahine nei a pau pono, ho‘omaka kēia i ka hele mai a hiki i Kaupō, ma uka pono o Nu‘u. Pi‘i akula nō ho‘i ‘o Māui a hiki i kahi a Hina i kuhikuhi ai iā ia nei. Noho kēia i ke kumu o ua wiliwili nei, a kani mai ana ka moa kuakahi, a me ka moa kualua, a hiki i ke kolu o ka moa. ‘O ka inoa o ua moa nei ‘o Ka‘auhelemao.

I ia kani ‘ana o ka moa kuakolu, i ia wā, ki‘ei ihola kēia. E kolo a‘e ana ua luahine nei e pūlehu i ka mai‘a a ka Lā. Pulupulu nō kā ho‘i ua luahine nei, ‘a‘ā ke ahi, a kau iho i ka ‘ēkā mai‘a. E ki‘i malū aku ana kēia, lilo iā ia nei ka ‘ēkā mai‘a. I ki‘i aku kā ka hana o ua luahine nei e huli a‘e i ua ‘ēkā mai‘a nei, ua lilo iā ia nei. ‘Uhuhū ihola kā ua luahine nei, “ ‘Uhuhū, eia lā ho‘i i hea ka mai‘a a ku‘u Lā?” A, ‘o ua luahine nei, he makapō, ‘o ia ke kumu o ko ia ala ‘ike ‘ole i kā ia nei lawe. Hele hou nō ua luahine nei, pūlehu hou i ‘ēkā mai‘a. Miki hou akula nō kēia, lilo. Pēlā aku, pēlā aku kā ia nei lawe a pau ka mai‘a a ua luahine nei. ‘Ī ihola ua luahine nei,

“He kupu ho‘i kēia.” I ia manawa, hanu a‘ela ua luahine nei i ‘ō i ‘ane‘i, hanu a‘ela kēia i luna. Nīnau akula ua luahine nei, “Na wai ke kupu ‘o ‘oe?”

Ha‘i maila kēlā, “Nāu nō,” wahi a Māui.

‘Ī maila kēlā, “Na‘u, na wai ‘oe?”

“Nāu nō, na Hina,” wahi a Māui.

I ia wā, lele ihola nō ho‘i kēia, noho i luna o ka ‘ūhā o ua luahine nei, a nīnau iho, “He aha ka huaka‘i o ka hiki ‘ana mai?”

‘Ī aku nō ho‘i kēia, “I ki‘i mai nei au i ka Lā e make no kona hele wikiwiki loa, ‘a‘ole e malo‘o ke kapa a Hina e kuku ai. No laila, ki‘i mai nei au e make ka Lā.”

A laila, hā‘awi maila nō ho‘i ua luahine nei i ka pōhaku a me ka ‘aha ho‘okahi. Hui me kēlā mau ‘aha mua, ‘umikumamāono ‘aha, ‘o ka pōhaku nō ho‘i ka ‘umikumamāhiku, ‘o ia ka mea e make ai ka Lā iā ia nei, ke wana‘ao loa a‘ela, ke ‘ono maila ka Lā i ka mai‘a. A‘oa‘o akula nō ho‘i ua luahine nei, “E noho ‘oe ma ke kumu o kēia lā‘au lā, a i pi‘i a‘e auane‘i ke kukuna mua, a laila ‘oe ‘ahele iho i ka ‘aha a pa‘a, a ‘ōmau a‘e i ke kumu o ka lā‘au. Pēlā aku auane‘i a pau nā ‘aha, a laila, ki‘i aku ‘oe i ka pōhaku, no ke kino kā ho‘i ia o ka Lā.”

I ia manawa, pau a‘ela nō ho‘i kā ia ala a‘oa‘o ‘ana mai i ua keiki nei, hele nō ho‘i kēia a ‘eli ihola i wahi lua ma ke kumu o ua lā‘au nei. Noho ihola nō ho‘i kēia, ‘a‘ole i li‘uli‘u iho, e pi‘i mai ana nō ho‘i ka wāwae mua. E ‘ahele iho ana kēia i ka ‘aha, pa‘a ia wāwae. Pēlā aku nō ho‘i kahi wāwae, a pau nā wāwae he ‘umikumamālima i ka pa‘a iā ia nei. Ke naku maila kekahi wāwae i lalo. Kakali aku kēia ‘o ka pi‘i mai, ka naku maila nō ia i lalo, a pi‘i mai ana, ‘ahele akula nō ho‘i kēia, pa‘a ua kukuna nei. ‘Ike ua Lā nei i ka pau o nā kukuna i ka pa‘a iā ia nei, emi iho ana i lalo. E ‘ōmau aku ana kēia i nā wāwae i ke kumulā‘au, pa‘a loa, ‘a‘ole e hiki ke ho‘i iho i lalo, ua pa‘a maila iā ia nei. E pi‘i mai ana ke kino a hiki nō ho‘i i luna. I ia wā koke nō, lālau aku ana kēia i ka pōhaku, ka‘ika‘i a‘ela kēia i ka pōhaku, waiho ma luna o ke kino o ka Lā a ha‘alele iho. Pane mai ana ua Lā nei, “E ola au.”

‘Ī maila ‘o Māui, “E ola ho‘i ‘oe? He kumakaia kā ho‘i kāu hana, ‘a‘ole paha ‘oe e ola ia‘u.”

“ ‘A‘ole. E ola ho‘i au,” wahi a ka Lā, no nā mea i holo i ko lāua mana‘o.

Ma ia hope iho, kama‘ilio pono lāua nei no ka wā a ka Lā e hele wikiwiki ai, a hā‘awi ihola nō ho‘i lāua nei, ‘eono malama e hele wikiwiki ai, a ‘eono nō ho‘i malama e hele mālie ai, a ua holo ia i ko lāua mana‘o. ‘O ia kā ka lō‘ihi o ka lā i ke kau, a pōkole i ka wā ho‘oilō, a ua pōmaika‘i kā nā kānaka e noho nei.

No Maui

Papa Wehewehe Hua'ōlelo

U

uluhua 'a' - ka huhū, ka ukiuki, ka hau'oli 'ole. *Ua komo nō ka uluhua i loko ona i ka hana kāpulu a kāna keiki.*

K

kakali *heh* - ke kali 'ana. *Aia kou māmā i waho e kakali ana iā 'oe.*

ka'ika'i *ham* - ka hāpai 'ana i luna. *Ua 'uā aku 'o Lehua i ka 'ike 'ana i ka 'elelū ma hope o kona ka'ika'i 'ana i ke kinī 'ōpala.*

ki'ei *ham* - ka nānā malū 'ana, ka nānā 'ana ma kahi kōā li'ili'i. *Iā ia e pā'ani ana i ka pe'epe'e akua, ki'ei pinepine 'o ia i ke akua mai kona wahi pe'e.*

ki'i *heh* - ka ho'ā'o e hana. *E ki'i kāua e lelekawa mai luna iho o kēia pali a i loko o ke kai!*

kuhikuhi *ham* - ke a'oa'o 'ana, ka wehewehe 'ana i ka hana. *Ke ho'omaka 'o ia i ka hana,*

nāu nō e kuhikuhi aku iā ia 'oiai, kama'āina 'oe i kēlā hana.

kukuna *kik* - kohu kukū ia o ka Lā ke pā mai, he mau 'awe'awe mā'ama'ama o ka Lā. *Nānā aku i nā kukuna o ka Lā e puka mai ana ma waena o nā ao.*

kumakaia *ham* - ka ho'omeamea 'ana he hoa, he kāko'o, a lāila kū'ē a hana'ino paha. *Ua hilina'i au iā ia, aia ho'i, he kumakaia wale nō kāna, a kū'ē 'oko'a mai 'o ia.*

kupu *kik* - he keiki a mo'opuna paha; he mamo. "O kēlā keiki e hīmeri ana, 'o ka'u kupu nō ia," i 'ōlelo ai ka makua ha'aheo.

M

makapō 'a' - pau ka pono o nā maka, 'a'ole hiki ke 'ike. *Makapō 'o ia no lāila, 'o kēia 'ilio nō kona mau maka.*

malama *kik* - he wā ia o ka ho'okahi pō'aiapuni o ka

mahina, 'o ia ho'i, ka wā mai ka pō 'o Hilo a i ka pō 'o Muku, 'o ka ma'amau, he 30 pō. 'O Nana ka malama, momona ka pāpa'i.

malū 'a' - ka hana 'ana i kekahi mea me ka 'ike 'ole 'ia e ha'i. 'Oiai i hō'ole 'ia ai ka 'ai kanakē e ka māmā, ua 'ai malū ke keiki.

miki 'a' - ka wikiwiki, ka 'eleu. *Ua hau'oli ka luna i ka miki o ka hana a nā limahana.*

moa kuakahi kik - ka 'o'ō mua o ka moa i ke kakahiaka, ka moa nāna ka 'o'ō mua o ke kakahiaka. *He ma'amau iā ia ke ala 'ana aku i ke kani a ka moa kuakahi.*

N

nāukiuki 'a' - ka ukiuki, ka huhū, ka uluhua. *E ho'ēmi mai i ka lekiō o nāukiuki nā hoa kaiāhome.*

naku heh - ka hehi 'ana o ka wāwae ma luna. *Ua huhū 'o Māmā i ka naku hewa 'ana o nā keiki i nā meakanu o ka māla.*

P

popopo 'a' - pau ka pono o ka lā'au a kapa paha ma muli o ka palupalu, ka pukapuka, a i ka 'ai 'ia paha e ka mū. 'A'ole kūpono kēlā kumulā'au no ka wa'a, ua popopo nō ho'i.

pulupulu ham - ka ho'ā 'ana aku i ke ahi. *E pulupulu a'e i ke ahi i hiki ke pūlehu i ka 'i'o.*

W

wana'ao heh - ka wā e puka ai ka Lā a ao mai ka pō. *I ka wana'ao mai o ka lā, kani mai nā manu.*

'Okina

'a'ole i li'uli'u 'ikioma - 'a'ole lō'ihī ka manawa. *Pau ko lāua wala'au 'ana, ua kau 'o ia i ke kelepona. 'A'ole i li'uli'u, ua kani hou mai nō!*

'ekā kik - ke ke'a mai'a, 'o ia ho'i, he pū'ulu mai'a e pilipa'a ana ma ho'okahi 'au. *Nui nā 'ekā mai'a o ka 'āhui.*

'ahele ham - ka ho'opa'a 'ana i loko o ka puka lou o ke kaula. *Ma kēlā wahi hānai pipi, ua 'ikemaka mākou i ka po'e e 'ahele ana i ka pipi.*

'ōmau ham - ka ho'opa'a 'ana. *I 'ole e holo aku ka 'ilio a nalowale hou, ua 'ōmau akula iā ia i ka pou.*

'uhuhū heh - he ho'ōho, he kani i hana 'ia e ke kanaka ma muli o ke kaumaha a huhū paha; ua 'ano like me ka nū o ka pua'a. *'Uuhū, he aha lā kāu hana?*

Papa Kūmole

Kamakau, S. M. (1865, 13 Iulai). Ke akamai o kekahi poe kanaka i ke aohoku. Ka Nupepa Kuokoa.

Kupahu. (1865, 30 Dekemapa). Hoomana kahiko (Helu 33): Na inoa a ka poe kahiko i kapa ai i na hoku a me ke kilokilo ana i na hoku. Ka Nupepa Kuokoa.

Puaaloa. (1863, 27 Iune & 4 Iulai). Ka moolelo o Maui. Ka Nupepa Kuokoa.

Pūku‘i, M. K. (Speaker). (1963). Interview with Mary Kawena Pukui. (Cassette Recording HAW 142.6). Honolulu: Bishop Museum.

Reed, F. (1987). Coconut Island. In Hilo legends, (pp. 10-13). Hilo: The Petroglyph Press, Ltd.

☪ nā makamaka pūlama mau i ka 'ōlelo makuahine e noho mai nei
☪ mai kaulana a ka Lā i Kumukahi a i komohana a ka Lā i Lehua,
welina me ke aloha.

'O kēia puke kekahi ke'ehina ma ke ala o ka noi'i 'ana i ka 'ike o
nā kūpuna. Eia nō e waiho nei ma mua o 'oukou nā mo'olelo pili i
nā hōkū o ka lani. Ma ia mau mo'olelo kākou e 'ike ai i ke 'ano o ka
no'ono'o Hawai'i no ke kilo hōkū. E 'ike 'ia ana ka pilina o ka Hawai'i
i nā hōkū o ka lani, nā mo'olelo pili i ke kumu i kapa 'ia ai kekahi mau
hōkū, kekahi mo'olelo pili i ka 'ōuli i 'ike 'ia ma ka hōkū, ka ho'ohana
no'eau o ka ho'okele i ka hōkū a, kekahi mo'olelo no ka hōkū nui o
ka lani, 'o ia nō ka Lā, a me ke kumu no ke 'ano o kona holo 'ana. He
mau mo'olelo kēia e ho'olale ai i ka no'ono'o, a e pau ai ho'i ka wā o
ka "na'aupō" i ka mālamalama o ka 'ike hou, 'akahī a 'ike, 'akahī a ao
mai ka pō, ua moku ka pawa.

Hale Kuamo'o
University of Hawai'i at Hilo
200 West Kāwili Street
Hilo, Hawai'i 96720-4091

No kekahi 'ike hou aku, e kama'ilio me:
Leka Uila: hale_kuamoo@leoki.uhh.hawaii.edu
Kelepona: (808) 974-7339
Kelepa'i: (808) 974-7686

A i 'ole e kele i kēia kahua pa'a ma ke Kualono:
www.olelo.hawaii.edu

Hale Kuamo'o
2003

